

מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשגה?

א

בספר "טעמי המנהגים" מובא: "טעם שנס חנוכה לא נזכר כלל במשנה, לפי שרבנו מסדר המשנה היה מזרע דוד המלך ע"ה, וגם חנוכה נעשה על ידי בית התשמונאים, שתפסו המלוכה ולא היו מזרע דוד, וזה הרע לרבינו הקדוש ובכתבו המשנה על פי רוח הקודש נשמט הנס מחיבורו" (עמ' שס"ה).

"טעם" זה, אשר כפי שיבואר להלן אין לו טעם ואין לו ריח, קפצו עליו ממעטי הדמות, המתאמצים לראות ולהראות את הראשונים כבני־אדם על כל חולשותיהם, והם מסבירים דברים כפשוטם, מתוך שרבי יהודה הנשיא — הצאצא לבית דוד — עינו היתה צרה בתפארת בית החשמונאים, הכהנים אשר תפסו את כתר המלוכה, על כן השמיט את פרטי הלכות חנוכה מהמשנה — "מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו".

והנה ב"טעמי המנהגים" שכתבו מה שכתבו בתוס'־לב, הם תולים עצמם באילן גדול, הלא הוא קדוש'ד' מרן החתם סופר זצ"ל, ומביאים את ה"טעם" בשמו (מבלי לציין את המקור). ברם, לא ראינוהו ולא מצאנוהו בשום ספר מספריו, לא בתשובותיו ולא בדרשותיו, לא בחידושייו על ההורה וגם לא בחידושייו למסכת שבת — שמקום מכובד נתייחד בהם לסוגיות חנוכה — אלא גילינו אותו בספר של אחד מנכדיו המוסר דברים אלה כתורה־שבעל־פה (שרא ליה מאריהו). אבל כאמור אין לזה רמז בתורת־שבכתב, כי אכן טעם זה הוא "כחומץ לשינים וכעשן לעינים". והס ושלום שפה־קדוש של רבנ'שלי־ישראל יאמר דבר זה, דבר מוזר ביותר מכל הבחינות — נטול כל בסיס מההיגה היסטורית, מופרך לגמרי מבחינה הגיונית, ולפי פרשנותם של אלה המייחסים לרבינו הקדוש מידת צרות־עין, הרי זה גם המור מאד מבחינת אמונתנו, אמונת־החכים ברבינו מסדר המשנה, שזכה לתואר קדוש.

*

אמנם חטא בית־חשמונאי כלפי בית־דוד, מבואר באריכות בפירוש הרמב"ן (בראשית מ"ט, י) על הפסוק "לא יסור שבט מיהודה", והוא קובע שהם

הרב משה צבי גרייה

נענשו על אשר "עברו על צוואת הזקן" (יעקב אבינו), אולם אין לזה שום קשר עם מעמדם של ימייחנוכה. והרמב"ן שהוא הראשון העומד במפורש על החטא הזה של בית־חשמונאי, הוא גם הראשון המאדיר את עיצומם של ימייחנוכה, ובפירושו לפרשת בהעלותך (במדבר ח', ב) הוא מביא אסמכתא מדברי הו"ל, שחגיגת נס־חנוכה בהדלקת הנרות נעוצה בהבטחה אלקית עתיקה שניתנה לאבי משפחת הכהונה, לאהרן הכהן, כבר בימי החנוכה הראשונה של כל שבטי ישראל, חנוכת המשכן, חנוכת המזבח.

יש להניח אפוא כי מרן החתם־סופר ז"ל, אשר כידוע חיבב מאד את דברי פירושו של הרמב"ן על התורה, ודאי עסק בדברי הרמב"ן בפרשת ויחי, אולם זכר ודאי גם דברי הרמב"ן בפרשת בהעלותך, ובשום פנים לא אמר מה שנמסר בשמו, כפי שיבואר להלן*.

* וראוי להעיר שנראה כי להרמב"ם דעת אחרת בנושא זה, ומלשונו בראש הלכות חנוכה ניתן להסיק, שאין הוא רואה פגם כלשהו בהעמדת מלך מן הכהנים באותה תקופה, שהרי מלבד ציון עובדת הישועה, הוא מבליט גם את חידוש המלכות ומדגיש את צד הכהונה שבה: "וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום [ליוונים] והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל". ובפשטות נראה שלא היה אז מועמד מתאים מורע בית־דוד אשר יצלה למלוכה, אשר יקבל העם עליו ברצון את עול מלכותו ואת מרות הנהגתו.

ונראה שזוהי גם דעת רש"י ז"ל, שכך ניתן ללמוד מלשון פירושו בשני מקומות: בזכריה ט', טז: "כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו — כי הכהנים בני חשמונאים המתפארים באבני־נזר, בטורי הושן ואפוד, יהיו מתנוססים בנסים על אדמתו"; ובדניאל י"א, כ: "ועמד על כנו מעביר־נוגש, הדר מלכות", ופירש"י: "ויתחזק על בסיסי בהר המודעית מתתיה בן יוחנן המעביר בוגש־יוון מעל ישראל וגו', והוא הדר מלכות בישראל, כי שר וגבור יהיה הוא וכל זרעו אחריו בני הסמונים". ולהלן שם פסוק כ"ב "וזרועות השטף ישטפו וגו', וגם נגיד־בית" פי': "גם מלך ישראל שיכרות עמם [עם הרומים] ברית, גם הוא סופי־שטף".

ומצינו ששאלה זו מופיעה בפי המגיד למרן הבית־יוסף ד"ל: "ותו אמאי בבית שני מלכו כהניא?" ותשובתו היא: "וכיון דחנו סלא הוו שלימו בההוא זמנא, ומסאבו [טומאת יוון] אתקיף, אסכימו דימלכין כהני קדישי, בגין לאמשכא חוט של חסד, דהא כהן איהו איש־החסד, וכיון דהוא מלך, אשתכח דמייחד למלכות קדישא בחסד" ("מגיד מיסרים" פרשת מקץ).

והסבר שונה מקובלנו מפי כתבו של מהר"ל מפראג ז"ל: "תראה כאשר נבנה הבית השני והזר להם הבית, לא חזרה להם מלכות־בית־דוד

מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?

ב

אשר לבחינה ההיסטורית — גם חנוכה קרה בשנה השלישית למרד החשמונאים, בזמן שאיש עדיין לא פגע ולא נגע במלכות-בית-דוד שלא היתה קיימת. ואף כעבור שנים, כשהוכרו על מינויו של שמעון כראש ההנהגה הלאומית, נהגו בזהירות והצהירו שהוא רק נשיא, וקבעו מיד לוח-נחושת על עמוד בהר-ציון, ובו נאמר, שמינוי זה אינו אלא "עד יקום נביא אמת" — היינו הדגשה-הבלטה ברורה שאין זה אלא מינוי זמני, ארעי. ורק כעבור שוב שני דורות, היה זה יהודה-אריסטובלוס שלקח לעצמו את תואר המלכות — איזו אשמה ישנה אפוא בנס-חנוכה על חטא שנעשה כעבור דורות? בניס אכלו בוסר ושיני אבות תקחינה?

(וראה בהרחבה במחקרו המקיף של פרופ' גדליה אלון ז"ל, "ההשכיחה האומה וחכמיה את החשמונאים", "מחקרים בתולדות ישראל" — תל-אביב תשי"ז — עמ' 25—15).

אם היה מקום לערעור על בית-דין של חשמונאי אשר "קבעום (לימי החנוכה) ועשאום ימים טובים" (שבת כ"א, ב), בגלל החטא האמור, הרי מהאי טעמא כבר הלל הזקן — סב סבו של רבינו הקדוש — צריך היה לשלול את עניין החנוכה, ומדוע נתגלתה מורת-רוח זו כלפי חנוכה רק אצל רבינו הקדוש אשר "הוא שביעי להלל, מזרע המלוכה מצד אמו של הלל, משפטיה בן אביטל אשת דוד המלך" (אגרת רב שרירא גאון)? והרי הלל הזקן שנתמנה כנשיא-ישראל, כוח היה בידו לקרב ולרחק? והנה ראינו שבית-הלל לא רק שלא שללו את ימי חנוכה, אלא עוד היו ממדריכי ה"מהדרין מן המהדרין", וקבעו שגם בנרות חנוכה "מעלין בקודש ולא מורידין" וכל יום "מוסיף והולך". ולא עוד אלא שמצינו ב"הלכות גדולות" הלכות סופרים, שזקני בית-הלל חברו יחד עם זקני בית-שמאי וכתבו "מגילת בית השמונאי" והיא מגילת

— — — וזה למעלת מלכות-בית-דוד, שלא היה כדאי להיות מלכות-

בית-דוד זורח עד לעתיד" ("נצח ישראל" פרק י"ח).

ולדעה זו כיוון הגר"י קמנצקי זצ"ל: "אולי מטעם זה לא עמדו חכמי ישראל, בימי בית-השמונאי, על מינוי מלך מבית דוד, שכן — לדעתם — העמדת מלך מזרע המלוכה, עם כל גינוני המלכות, היתה באותה שעה בניגוד לרוח-המקום, שכן כינון מלכות-בית-דוד הוא מרכיב חיובי בתהליך הגאולה, ורצו להבליט שעדיין אין הגאולה שלמה, וטרם הגיעה שעתה" ("אורייתא" קובץ י"ד — בין המצרים — נתניה תשד"ס, עמ' קמ"ג-ד').

הרב משה-צבי גרי"ה

גס-חנוכה, משמע כי לא רק שלא היה להם שום ערעור נגד תקפוּ-של-גס, אלא שעוד ניסו להתדירו ולהאדירו במגילה מיוחדת, מעין דוגמא של מגילת-אסתר. איך איפוא יעלה על הדעת שכעבור שבעה דורות יבוא אחד מצאצאי הלל, אחד מנאמני בית-הלל, ויהרהר אחרי מעשי אבותיו ורבותיו הגדולים ? ואם מבחינת עומקה של הלכה, היה רבינו הקדוש מגיע לידי מסקנה, שחטא זה של תפיסת המלכות את"כ על ידי צאצאי בית חשמונאי, מטיל פגם רטרואקטיבי בכל העניין של קביעת ימי חנוכה, ושבגלל פגם זה מן הראוי להעביר את ימי החנוכה מן העולם ולא ייזכרו ולא ייפקדו עוד, דומה שהיה רב-גובריה וכוח מספיק היה בידו לשכנע את חבריו שיש לבטל את ימי החנוכה ולקבוע שדינם כדין שאר ימי מגילת-תענית, שהחליטו חכמי הדור שלאחר חורבן-בית-שני שיש לבטלם ("בטלה מגילת תענית" — ראש השנה י"ח, ב), בגלל החורבן והצרות שבאו אחריהם. כי אם בטלו כמה וכמה ימי-מועד הרשומים במגילת תענית שאינם קשורים כלל במקדש, על אחת כמה וכמה שיכלו לבטל את ימי-חנוכה שעיקרן קשור בנס המנורה שבמקדש. ואף על פי שנתייחדו ימים אלו בזה שקבעו בהם מצוות הדלקת נרות, הרי כבר אמר אב"י (שם) "ותיבטיל איהי (חנוכה) ותיבטל מצותה", משמע שעקרונית היה כוח ביד חכמים לבטל גם מצוות בית-דין-של-חשמונאי זו. וגם רב יוסף המסביר שמשום כך לא ביטלו את ימי חנוכה "דמפרסם ניסא", ופירש"י "והחזיקו בו כשל תורה ולא נכון לבטלו", אינו שולל אפוא את אפשרות הביטול, אלא כמו שמסיים רש"י "ולא נכון לבטלו". והרי מצינו (שם) שנמצאו חכמים "שגזרו תענית בחנוכה", ויכול היה רבינו הקדוש להסתמך עליהם אילו היה גם הוא סבור שיש לבטלו.

*

ולבר מן הדין, לא רבינו הקדוש רבי יהודה הנשיא יכול היה לבוא בתרעומת על החשמונאים על שלא התחשבו ב"צוואת הזקן" — יעקב אבינו — שציווה "לא יסור שבט מיהודה", שהרי כל עיקר זכותו כנשיא מבחינת ירושת אבותיו, שהיתה מבוססת על היותו מצאצאי בית-דוד, אינה אלא מצד הנקבות ולא מצד הזכרים, כמפורש בירושלמי כלאים (הובא בתוס' סנהדרין ה', א', ד"ה דהכא שבט), שכך אמר רבי ברוב ענוותנותו: "אין סליק רב הונא ריש-גלותא להכא, אנא מותיב ליה לעיל מינאי, דהוא מן דכריא ואנא מן נוקבתא" (ירושלמי כלאים פ"ט, הל' ג), "ומשפתת אם אינה קרויה משפחה" (בבא בתרא ק"ט, ב).

מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?

ועוד: כבר כתב הרמב"ם בפירושו המשניוץ למס' סנהדרין (בפ' חלק) "שאין מלך לישראל אלא מבית דוד ומזרע שלמה בלבד" ולפי זה אין לרבינו הקדוש שום זכות, שהרי הוא מצאצאי אביטל אשת דוד ולא של בת־שבע ושלמה בנה (כתובות ס"ב, ב). שמא תאמר סוף סוף אף הוא בא משבט־יהודה, ברם על טענה זו שפיר משיבים החשמונאים ואומרים: אם זהו הייחוס שלך, הרי אף אנו מיוחסים כמוך, שהרי תחילתה של משפחת הכהונה, זיקת־אם ישירה לה לשבט יהודה — אשת אהרן הכהן הלא היא אלישבע אחות נחשון נשיא שבט יהודה, ומה לך אפוא כי תלין עלינו ? !

ג

ומבהינה הגיונית — המלים "נשמט הנס מחיבורו" הם חסרי הגיון לגמרי, וגם הקידומת המסבירה של המלים "על פי רוח הקודש", אין בכוחה להוציא אותם מידי המוזרות שבהם. שהרי כאן גם הבן התם שואל: האם סידור המשנה נעשה בחטף על ידי איש אחד בין פסח לעצרת, שבהפזו נשמט ממנו נס־חנוכה, ולא זכר לפרט את הלכותיו (אעפ"י שזכר יפה את עצם ימי החנוכה, ובמסכת ראש־השנה פרק א' משנה ג' מופיעה אצלו חנוכה ברשימת המועדים ששלוחי בית־דין יוצאים להודיע על תאריכם המדוייק — "על כסלו מפני חנוכה") ? וכיצד הופיע סדר מועד כשהוא במצב של "חסורי מיחסרא", "שנשמטו" ממנו הלכות חנוכה, בה בשעה שלימי פורים הוקדשה מסכת שלמה, מסכת "מגילה" ?

הכל יודעים: סידור המשנה נמשך שנים, ובעבודת הריכוז והסידור, המופלאה לקחו חלק גדולי ישראל כמו שכותב הרמב"ם "רבינו הקדוש קיבץ כל השמועות וכל הדינים — — — וחיבר מהכל ספר המשנה — — — וישב כל ימיו הוא ובית־דינו ולימדו המשנה ברבים, ואלו הם גדולי החכמים שהיו בבית דינו על רבינו הקדוש — — — ועמדו במדרשו" (הקדמה ל"יד החזקה"), ובמשך כל השנים הללו, נשמרו דיני ימי חנוכה כהלכה, רבינו הקדוש וכל חכמי ישראל הדליקו נרות חנוכה מידי שנה בשנה ובירכו עליהם בשם ובמלכות — וחיו ודאי "מהדרין מן המהדרין" ואליבא דבית־הלל — ואיזה "רוח קודש" היה בכוחו לגרום לרבי ולכל חבריו "שנשמט הנס" מהם, ולא זכרו כלל להכניס הלכות חנוכה במשנה ?

עד כאן שאלת הבן התם, והבן החכם מוסיף ושואל: "איזה רווח יצא לו ל"רוח הקודש" מהשמטה זאת ? מה נפשך, אם דעת־עליון היא שחנוכה היא מיותרת לגמרי, הרי — כאמור לעיל — יכלה לחזק את רוחו של רבי לבטלה מכל

הרב משה צבי גרייה

וכל, כשאר ימי "מגילת־תענית" שביטלום אחרי החורבן, ויכול היה להוציא כליל את שמה ואת זכרה מן המשנה. ואם השאיר אותה במשנה ואף קבע הלכות למעשים הקשורים בה (כדוגמת הנאמר לעיל וכן בבב־קמא דף ס"ב, ב), מה טעם להשמיט הלכותיה המפורטות ולהשאירן כתורה־שבעל־פה? סוף דבר: לא ברור כלל מה אמר מרן החתם סופר ז"ל בנושא זה, אולם דבר אחד ברור, כי מה שנאמר בשמו — זאת הוא ודאי לא אמר!

ד

אכן, השאלה מדוע לא נשנו פרטי הלכות חנוכה במשנה, נדונה כבר גם בבית מדרשם של חכמי תורה וגם בתדרי־עיון של חוקרי היסטוריה. לא כאן המקום לדון בפרטי דבריהם של החוקרים שהעלו השערות שונות, אולם נביא כאן שלוש תשובות המתקבלות על הדעת של חכמי תורה שהם גם "יודעי בינה לעתים", והבוחר יבחר.

התשובה המתבססת על רקע היסטורי נותנים לנו שני חכמי תורה, שהיו גם בעלי ידע היסטורי רחב. לדעתם סיבת הדבר היא — המצב המדיני של היחסים עם השלטון הרומאי בתקופת סידור המשנה:

הרב ר' יהושע־יוסף פרייל ז"ל כותב: "בטעם הדבר על אשר לא מצינו זכר במשנה לענין (נס) חנוכה, כי הנה אדרינוס־קיסר אחרי הכניעו את המורדים בביתר, שפך כאש חמתו על כל ישראל, וישבית חגם חדשם ושבתם — — — אולם בימי המלך הבא אהריו אנטוניוס־פיוס, ידידו של רבי, רווה לישראל כמעט, אך כנראה לא השיב את גזירת (המלך) ההולך לפניו בדבר חנוכה, כי באמת יקשה גם על מלך חסיד כמוהו, להניח חג לאומי כזה, לעם אשר זה מעט הערה למות נפשו, ואך בעמל רב נגדעה קרנו זה שנות מספר, ועל כן לא יכול היה רבינו הקדוש נשיא ישראל לדבר מזה בפומבי" ("אגלי טל" — ווארשא תרנ"ט — מאמר ראשון, פרק ג).

ואכן כיוצא בזה מצינו, שרק באיגרת רב עזריא גאון נאמר בפירושו, שהיתה השמדה על תלמידי רבי עקיבא, ואילו בדברי תו"ל העולם הדבר, ונוכח בצורה סתמית שמתו (יבמות ס"ב, ב), ואין ספק שלא רצו לגלות את הסיבה האמיתית מטעמים מדיניים.

והרב ר' ראובן מרגליות ז"ל מרחיב את היריעה וכותב: "אחרי אשר חשב רבי כי ספרו — ספר שיתא־סדרי־משנה — יבוקר, על ידי אנשי־מדע העומדים מתוץ ליהדות, והם יחרצו עליו משפטם לפני כס־הממשלה המרכזית ברומא, נבין למה השמיט ממשנתו הרבה דברים חשובים שהם

מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?

עיקרים בתורת ישראל. הוא, נצר משרשי בית דוד לא הזכיר (בסנהדרין פרק י, משנה א'), תקוות ישראל ותוחלתן — הגאולה העתידה על ידי משיח בן דוד — — — וכן לא שנה ענין חנוכה והלכותיה במשנה (כי אם בדרך־אגב, כמו בביכורים פרק א' משנה ו' — — — אבל לא ייחד להלכותיה פרק בפני עצמו), בעוד אשר להלכות פורים קבע מסכת מיוחדת, הואיל וכל אלו היו למורת־רוח לרומאים, שחשבו אותם כעניינים פוליטיים — חגיגת הנצחון הלאומי (בעבר) ותקוות הירותו (בעתיד) " (יסוד המשנה ועריכתה" — לבוב תרצ"ג — עמ' כ"ב). ובהערה הוא מוסיף: "ראה שבת כ"א, ב, ובשעת הסכנה מניהה (לנר חנוכה) על שולחנו ודיו, — — — ויפה כתבו בתוספות שם מ"ה, א, כי שעת סכנה זו היתה הגזירה שלא להדליק נר חנוכה, שזהו למען לא יחוגו את נצחון ההתקוממות, וראה ירושלמי סוכה פרק ה' סוף הלכה א', ומדרש איכה רבתי פרשה א', מ"ה). ונראה שמטעם זה נשארה "מגילת בית חשמונאי" כמגילת־סותרים "ולא עלתה לדורות".

✽

וראו להוסיף לדבריהם, שבעיה כזאת עמדה גם בקשר לעצם קביעת ימי־הפורים, שהתחבטו בזה חכמי־הדור, ועל משאלתה של אסתר המלכה "קבעוני לדורות", שלחו לה חכמים ואמרו: "קנאה את מעוררת עלינו בין האומות", פירש"י: "שיאמרו האומות שאנו שמחים להזכיר מפלתן" (מגילה ז', א). ונראה שתשובת אסתר "כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס", היא גם שחזקה את רבינו הקדוש ובית־דינו שלא חששו וסידרו את מסכת מגילה במשנה. וראה ירושלמי מגילה פרק ב', סוף הלכה ד', "וזכרם לא יסוף מזרעם — מכאן שקבעו לה חכמים מסכת", משמע שעניין קביעת מסכת מיוחדת שימש נושא לעיון ולדיון.

ה

לעומת הסבר זה המנמק את הדבר בנימוק שהזמן גרמו, נראה לנו כמשכנע יותר ההסבר שניתן על ידי שלושה חכמי־תורה מבית־המדרש הישן. לדעתם היו כבר הלכות־חנוכה מגובשות וסדורות וערוכות, עוד לפני שהתחיל רבינו הקדוש בסידור המשנה, ואף היו צמודות למגילה שהותרה כתיבתה עוד לפני כתיבת המשנה.

וכך כותב הרב ר' דב־נחמן הורוויץ ז"ל מוויטבסק: "לכאורה פליאה עצומה מדוע לא נזכר במשנה אף דין אחד מנרות חנוכה? על פורים יש מסכת

הרב משה צבי גרייה

שלמה ועל חנוכה אף משנה אחת אין ? — — — אמנם באמת אין התחלה לפלא, כי במגילת-תענית פרק ט, כתובים כל דיני חנוכה, וכל הברייתות (המובאות) במסכת שבת העוסקות בהלכות חנוכה כתובות במגילת-תענית שם, ולכן לא הוצרך רבי לשנותן במשנתו, שכן מגילת-תענית חשובה כמעט כמקרא וכוחה גדול מן המשנה, והותרה להכתב אף קודם שהותרה כתיבת תורה-שבעל-פה, כמו שמפורש ברש"י שבת דף י"ג, ב, ובעירובין ס"ב, ב, ובתענית ט"ו, ב. ולא מצינו במשנה שנשנה שום דבר הכתוב במגילת-תענית — — — והוא הדין והוא הטעם לדיני נר חנוכה — — — ורק אחר שבטלה מגילת-תענית ולא קבעו לימודם בה, העתיקו ממנה בגמרא את הדינים הנוגעים לנר-חנוכה, כיון שחנוכה לא בטלה" ("הפלוס" שנה א' — תרס"א — עמ' 184).

והרב ר' אברהם אליהו ז"ל, בספרו-פירושו "האשל" ל"מגילת תענית" (ירושלים, תרס"ט) אף הוא כותב: "ב'שדה חמד' הביא בשם 'יד נאמן' (את השאלה) מדוע לא סידר רבינו הקדוש את הלכות חנוכה במשנתו ? ומצוה ליתן בזה טעם. ואנכי יצאתי לחפש במשנה (הלכות חנוכה), ומצאתים מפורזים אחת הנה ואחת הנה, ואחשבן כסדרן: בפ"א דבכורים ובפ"א דראש השנה, בפ"ד דמגילה בפ"ב דתענית ושם בפ"ד, בסוף מועד-קטן ובפ"ו דבבא-קמא, אבל עיקרי הלכותיה שנשנו פה ('במגילת תענית') ומובאים הם בגמרא (במסכת שבת), לא סדרם רבינו הקדוש במשנתו, גם לא נזכרו בתוספתא של ר' חייא ור' אושעיא — — — ודבר-חידוש ראיתי לבן הגר"א ר' אברהם ז"ל, בהקדמתו למדרש-אגדת-בראשית, כי שמע מאביו הגר"א ז"ל, כי לתשלום שבע מסכתות קטנות הן מס' מזוזה ומס' תפילין ומס' חנוכה רצונו היה לומר על "מגילת תענית" — — — וכן משמע מדברי התוספות דמגילה ז', א', ד"ה נאמרה, דהא איכא חנוכה שניתנה ליכתב מדרבנן במגילת תענית — — — וכל מגילת תענית מתיחסת לחנוכה, והיא היתה גלויה ומפורסמת לכל — — — וקדמה הרבה לסדר המשנה, ואין צורך לסדרה שוב במקום אחר בשיתא-סדרי, שהרי היא שנויה כלשון המשנה על צחות לשון הקודש" (שם דף נ"ח). (וכ"כ הרב יהודה הלוי ליפשיץ ז"ל, בספרו דרך אמונה פרק א', עמ' 24, שעניין חנוכה היה כתוב במגילת-תענית שהיתה כתובה ומונחת מזמן קודם) *.

* ונראה להוסיף לדבריהם, כי לפי מה שכתוב בספר "הלכות גדולות" (דפוס וויען): "זקני בית שמאי ובית הלל, הם כתבו מגילת-בית-השמונאי

מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?

*

ראוי להעיר גם כי מדבריהם של חכמי־תורה אלה משמע שהם סוברים לתומם, כי לא רק המקור הארמי של "מגילת תענית" הוא קדום, אלא גם הפרשנות העברית שנלוותה לו אף היא קדומה, ואף עליה חל הביטוי "כל הכתוב במגילת תענית", ואילו האמת היא, כפי שכתב מהר"ץ חיות ז"ל בספרו "תורת נביאים", וכך מוסכם אצל החוקרים, שזוהי תוספת מאוחרת יותר, שלא נכתבה כלל בשעתה והיתה שנויה בעל־פה.

ברם, אין זה סותר כלל את הסברתם ביחס להעדר פרטי חנוכה מהמשנה, שפרשנות זו שבמגילת תענית היא שמילאה את מקומן של הלכות־חנוכה בסדר־מועד. לא מיבעי לגירסא ב"אגרת רב שרירא גאון", אשר קובעת שהמשנה רק נסדרה ע"י רבינו הקדוש ועדיין לא נכתבה בימיו — וכמו שמדייקים מלשון רש"י בבא מציעא ל"ג, ב, ועוד כמה מקומות — הרי כאן היו המשניות של חנוכה מרוכזות, ערוכות וסדורות, וממילא לא היה צורך בשום מעשה נוסף על מנת שתהיינה שמורות לדורות. אלא גם לפי הגירסא האחרת שם, שרבי לא רק סידר אלא גם כתב את המשנה (וזה דעת רב סעדיה גאון והרמב"ם בהקדמתו ל"יד החזקה", וראה "מבוא למשנה" לפרופ' חנוך אלבעק ז"ל — ירושלים תשי"ט — עמ' 115—111), הרי כשם שהשאר רבי הרבה ברייתות חשובות, אשר למד ולימד אותן ולא הכניסן בסדרי המשנה (ורק רבי חייא תלמידו סדרן — "רבי לא שנאה ר' חייא מיניין לו" — יבמות מ"ג, א), הוא הדין ששייר גם את אלו — "תנא ושייר" — הואיל והיו אלו צמודות לדברים שבכתב — לטקסט הארמי של "מגילת תענית" — ונלמדו בבית־המדרש יחד עם המגילה, והיה זה נימוק מספיק שלא לכלול

— — — והם כתבו מגילת־תענית", הרי ברור שעצם היתר כתיבתן של שתי המגילות הללו הציג את ענין חנוכה בדרך הנכבדה ביותר. וראה הקדמתו המפורטת של הרש"א וורטהיימר ז"ל למגילת־אנטיוכוס בלשון ארמי — "בתי־מדרשות" מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"י, עמ' שי"א—שי"ג — שמדברי רב סעדיה גאון למדנו "שהמגילה הזאת — מגילת בית השמונאי — היתה מצויה בקרב העם והיתה מקובלת ביניהם, ואף היתה מופסקת בפרשיות ובפסוקים ומוטעמת בטעמים, — — — וכנראה גם נתפשט המנהג לקרוא אותה בבית־הכנסת בחנוכה", והביא שם דברי ר' ישעיה הזקן מטראני בתוספות רי"ד לסוכה מ"ב, שכתב "וכן נמי מקום שנוהגין לקרות מגילת־אנטיוכוס לחנוכה, אין ראוי לברך עליה, מפני שאין שורש חובה כלל", [כלומר שאין שורש לחיוב קריאתה בתלמוד ובפוסקים].

הרב משה צבי נרי"ה

אותן במשנה. ולא עוד אלא שמאותו נימוק עצמו, גם ר' חייא ור' אושעיא לא מצאו צורך להכניסן לברייתא, שהרי הן שרירות וקיימות ונלמדות.

1

כתוספת לשני הטעמים האמורים, ישנו גם טעם שלישי, והוא משותף להרב ר' אברהם אליהו ז"ל בספר "האשל" (שם) ולפרופ' גדליה אלון ז"ל: הרב ר' א"א ז"ל מוסיף וכותב, כי עניין הלכות-חנוכה דומה להלכות ציצית, תפילין ומזוזה, שלא נתייחדה להן מסכת וגם לא נתפרשו במשנה, והוא מביא את דברי הרמב"ם בפירושי המשניות למסכת מנחות פרק ד' משנה ב', וזה לשונו (בתרגומו החדש של הר"י קאפח שליט"א): "המשנה לא קבעה למצוות אלו (ציצית, תפילין, מזוזה) דברים מיוחדים הכוללים את כל משפטיהם כדי שנפרשם, וטעם הדבר לדעתי — פרסומן בזמן חיבור המשנה, שהם היו דברים מפורסמים רגילים אצל ההמונים והיחידים, לא נעלם ענינם מאף אחד, ולפיכך לא היה מקום לדעתו (של רבנו הקדוש) לדבר בהם, כשם שלא קבע סדרת-פלה, כלומר נוסחה וסדר מנוי שליח ציבור, מחמת פרסומו של דבר".

פרופ' גדליה אלון ז"ל אינו מזכיר את דברי הרמב"ם, אולם גם הוא כותב בפשטות: "מה שלא הקצה רבי במשנתנו מסכת לחנוכה, אינו יכול לשמש ראיה להשכחת החג או למיעוט דמותו כל עיקר. שאילו היינו באים להסיק בדרך "ראיה מן השתיקה" כלפי המשנה, היינו מגיעים לשלילת מצוות גדולות שמן התורה, כגון תפילין, ציצית ומזוזה, שלא נתיחדו להן מסכות במשנתנו" ("מחקרים בתולדות ישראל", כרך א', עמ' 21).

*

שלוש התשובות האמורות מסבירות אפוא את הדבר לאשורו: לא נשנו פרטי הלכות חנוכה במשנה, או משום שמטעמים מדיניים לא היה רצוי להבליט יותר מדי את עניין חנוכה, או משום שהלכות מועטות הן ופרסומן היה מרובה, או — כמסתבר ביותר — מפני שכבר ביותר — קדמו ונשנו בתוספת של "מגילת תענית".